

ԱՅՄԳԻՏԱԿԱՆ

ՎՐԵԺ ՄԿՐՏՁԻ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

**ՀԱՅ ՀՈԳԵՎՈՐԱԿԱՆՆԵՐԸ 450-451 թթ.
ԺՈՂՈՎՐԴԱ-ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ
ՀՈՐՁԱՆՈՒՏՆԵՐՈՒՄ**

Վարդան Մամիկոնյանի գլխավորած ազատագրական պատերազմում Հայ Եկեղեցու առաջնորդները դարբնեցին ժողովրդի հոգևոր հաղթանակը և, ըստ ամենայնի, գաղափարական լիցք հաղորդեցին շարժմանը: Դեռևս Սասանյան Վոամ Եարքան (421-439 թթ.) Պարսկաստանի քրիստոնեական Եկեղեցուն հարկադրեց խզել Բյուզանդական Եկեղեցու հետ ունեցած ծիսադավանական առնչությունները¹: Սակայն մա ի գորու չեղավ մույնը թելադրել Հայոց Եկեղեցուն, որի դեմ հետզհետե նյութվեցին կրոնական հալածանքների անլուր ձեռնարկումներ: Դրանք ահագնացան հատկապես Հագկերտ Բ-ի (439-457) օրոք, որը քաղաքական ազդու գործոն դարձրեց զրադաշտական կրոնը՝ ծայրահեղորեն ուժեղացնելով հալածանքները քրիստոնյաների նկատմամբ²: 447 թ. Ծախալիվանում կայացած Հայոց երկրորդ եկեղեցաժողովը միտում էր հոգևոր և իրավական պատմեշ ստեղծել զրադաշտականության և նրանով սնուցվող սասանյան օրենքների սպառնալից փոր-

¹ The Cambridge History of Iran, vol. 3(1). The Seleucid, parthian and Sasanian periods Cambridge, 1983, p. 485-486.

² J. Labourt, Le Christianisme dans l'Empire Perse sous la dinastie Sassanide, Paris, 1904, p. 128.

ձանքի դեմ և ամրակայացնել Հայ Առաքելական Եկեղեցու պետա-իրավական գործառույթները: Ժողովի ընդունած ազգային-եկեղեցական օրինադրությունը, պետականության բացակայության պայմաններում, Հայաստանի ներքին ինքնավարության կայուն գրավականն էր:

440-ական թվականներին Սասանյան արքունիքը Հայոց Եկեղեցու նկատմամբ դիմեց անլուր բռնությունների՝ նպատակ ունենալով նյութապես, իրավականորեն և հոգեպես զինաթափել նրան, կրոնափոխել հայ ժողովրդին: Եղիշեի և Ղազար Փարպեցու հավաստմամբ, հայերի դեմ Հազկերտ Բ-ի հարուցած բռնությունները սկսվել են նրա թագավորելու 12-րդ տարում (իմա՝ 449 թ.): Բռնությունների առաջին ալիքն սկսվեց այն պահից, երբ Հայոց, Վրաց և Աղվանից այրուձիները տարվեցին Պարսկաստան և արգելվեցին Պահ դուռ անուճով կիրճում³: 449 թ. Հազկերտի կողմից Հայաստան առաքված Դենշապուհը սահմանափակեց Հայ Եկեղեցու իրավունքները՝ նրան զրկելով պապահարկության արտոնությունից, դատաստանական իրավագործությունից: Հազկերտի այս արբանյակը հույս ուներ, որ «Զուխտն Եկեղեցուն ցրուեսցէ եւ զմիայնակեացսն փախուսցէ»⁴: Սակայն նա չկարողացավ կտրել Հայաստանի հոգևոր երակը: Այնուհետև սասանյան բռնակալ Միհրնեսեհի միջոցով փորձեց հայերին պարտադրել զրադաշտական մոզերի նվիրագործած բանաձևը. «Ինչ հավատ որ ունի ձեր տիրակալը, նույնն ընդունեք նաև դուք, մանավանդ որ Աստծու առաջ ձեզ համար ևս հաշիվ ենք տալու»⁵: Արյաց արքայի հրովարտակի ուժ ունեցող այս պահանջին հայ հոգևորականները, Հովսեփ Կաթողիկոսի գլխավորությամբ, ժողով գումարեցին Արտաշատում՝ մասնակցությամբ 18 եպիսկոպոսների, նաև մի քանի երիցագույն կարգ ունեցողների, ինչպես և 18 մախարարների: Եղիշեն և Ղազար Փարպեցին, սակավ բացառությամբ, ժողովի մասնակիցներ են հիշում միևնույն եպիսկոպոսներին: Այսպես, Փարպեցին հիշում է Մանանադի գավառի եպիսկոպոս Զավենին, որը չի նշված Եղիշեի մոտ, իսկ վերջինս հիշատակում է Մարդադի գավառի եպիսկոպոս Եվդադին, որը չկա Փարպեցու բերած ցանկում: Քանի որ Մարդադին Հայաստանի 387 թ. բաժանումից հետո անցել էր Հոմեական կայսրությանը, ուստի պետք է կարծել, որ Արտաշատի ժողովին հրավիրված էին նաև բյուզանդական բաժնի որոշ հայ հոգևորականներ (անշուշտ, դրան չէին խոչընդոտի բյուզանդական իշխանությունները): Հազկերտ Բ-ին ժողովի հղած պատասխանում վճռապես մերժվեց հավատափոխության առաջարկը: Այդուհանդերձ, հայ հոգևորականների ու մախարարների մամաօրինակ դիրքորոշումը բնավ չսթափեցրեց սասանյան բռնակալին, որը դիմեց ավելի արմատա-

³ Եղիշեի վասն Վարդանայ եւ Հայոց պատերազմին, աշխ. Ե. Տեր-Մինասյանի, Երևան, 1957, էջ 19:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 21-22:

⁵ Նույն տեղում, էջ 26:

կան միջոցների՝ առաջին հերթին Տիգրան հրավիրելով հայ, վրացի և աղվանացի մախարարներին, որոնց արված հավատափոխության առաջարկը բացահայտ մարտահրավեր էր երեք բախտակից և մույնադավան ժողովուրդներին: Պարսից տիրակալը հույս ուներ, որ հավատարաց մախարարներին կհետևի ժողովուրդը, ի հետևանս որի, Եկեղեցին կհայտնվի կղզիացած վիճակում և կկորցնի իր ոտքի տակի հողը: Բայց մախարարները համոզված էին, որ անհնար է ժողովրդին կրոնափոխ անել, ուստի, առերես ուրանալով քրիստոնեական հավատը, սպասեցին դեպքերի հանգուցալուծմանը:

Հայոց Եկեղեցու գլխին մահացու սպառնալիք կախվեց: Հազկերտ Բ-ն հոխորտում էր՝ «Եկեղեցին եւ զոր անուանէք վկայարանս՝ քակեցից, քանդեցից եւ յապականութիւն դարձուցից»⁶: Կեղծուրաց հայ մախարարները 700 մոգերի և զորքի հետ ուղարկեցին Հայաստան՝ ժողովրդին կրոնափոխելու առաջադրանքով: Խավարակոտ բռնակալի կամքով մեկամյա ժամկետում, «մինչեւ ի մասասարդէ ի մասասարդ», իրագործելու էր հայերի հավատափոխությունը, ամենուրեք փակվելու էին եկեղեցիները, վանքերը, հարքունիս էին գրավվելու նրանց ունեցվացքը, հողատիրույթները: Եկեղեցիներում հաստատվելու էին կրակապաշտական ատրուշաններ⁷:

Հայաստան ժամանած մոգերին և մախարարներին ուղեկցում էր մահ հայկական մի զորագունդ, որը ծառայության մեջ էր Պարսկաստանում: Այդ զորաբաժնում հովվող քահանաները, անտեղյակ լինելով մախարարների ուրացության կեղծ լինելուն, նրանց հավատափոխության լուրը գումեցին Հայաստան՝ հոգևորականներին, որոնք իսկույն ոտքի հանեցին ժողովրդին՝ մարտասնույց կոչելով նրան մղելով զինված դիմակայության: Բոլորի համար ուղեմշոկ նշանաբան դարձավ ուրացողների հանդեպ անխնա վերաբերմունքը: Ժողովուրդը, Ղևոնդ երեցի ու նրա ուխտակիցների մարտաշունչ խարոզների ազդեցությամբ, ուսանելի դաս տվեց մոգերին Այրարատի Ծաղկոտն գավառի Անգղ գյուղաքաղաքում: Ապստամբության ալիքները հետզհետե տարածվեցին Հայաստանի գրեթե բոլոր գավառներում: Ատելավառ ժողովուրդը գրավեց Արտաշատը, Գառնին, Վանը և ուրիշ քաղաքներ ու ամրոցներ՝ դուրս վանելով այնտեղ հաստատված պարսիկներին և հիմնահատակ ավերելով վերջիններս պաշտամունքի տեղերը, որոնք հենակետեր էին ծառայում մոգերի քարոզչության համար:

Եկեղեցական դասը հակված էր այն կարծիքին, որ ժողովրդական շարժումը հաջող ընթացք կարող է ունենալ, եթե նրա գլուխ կանգնի Սահակ Պարթևի շնորհաւուն թողը՝ Վարդան Մամիկոնյանը, քրիստոնեական հավատի անկյուն պաշտպանը: Վասակ մարզպանը Վարդանի մոտ՝ Բարգևանդի Արամանա գյուղ ուղար-

⁶ Եղիշե, էջ 48:

⁷ Հազարայ Փարպեցոյ Պատմութիւն Հայոց եւ թուրք առ Վահան Մամիկոնեան, աշխ. Գ. Տէր-Մկրտչեան եւ Ստ. Մալխասեան, Տփղիս, 1904, II, 116, էջ 56, Եղիշե, էջ 52-53:

կեց Ղևոնդ երեցին և ուրիշ հոգևորականների, որոնց անապով, Վարդանը ժամանեց Վաղարշապատ՝ տեմչալով իր արյունը հեղել «ի վերայ շինութեան ուխտի եկեղեցու»⁸:

Ազատագրական պատերազմի բոցերի մեջ մեռված հոգևորականները հրաժարվեցին խաղաղավետ կյանքից՝ հովվապետական կարգը զուգորդելով մարտական ահեղ առօրյայի հետ: Վարդանը ժողովեց մշահավոր եկեղեցականներին ու մախարարներին և հայտարարեց, որ միանում է ապստամբ ժողովրդին: Վասակ մարզպանը տեղի տալով հոգևորականների ու ժողովրդի պահանջին, «ոչ կամա» համձն առավ միանալ շարժմանը, երբվեց հավատարիմ մնալ «հաւատոյ ուխտին»: Նրա երդումը գրի առնվեց Ավետարանում՝ հոգևորականների կողմից, և ի պահ տրվեց Եկեղեցուն⁹:

Վասակը, Վարդանը, Հովսեփ Կաթողիկոսն օգնության խնդրանքով դիմեցին հավատակից Բյուզանդիայի կայսր Թեոդոս Բ-ին, որը խոստացավ զորակցել հայերին, բայց վերահաս մահը ի դերն հանեց կայսեր ցանկությունը: Նրան հաջորդած Մարկիանոսը հրաժարվեց հայերին աջակցելուց, քանի որ հյուսիսից կայսրությանն սպառնում էին հոները՝ ահեղագոր Աթիլլայի գլխավորությամբ: Կայսրը Արևելքում երկրորդ ճակատ չբացելու կամխառնությամբ Հազկերտ Բ-ին խոստացավ օժանդակություն ցույց չտալ հայ ապստամբներին¹⁰: Սակայն հայ եկեղեցականները չհուսալքվեցին և անշեշ եռանդով ժողովրդի մեջ հուզեցին հայրենի հավատն ու անկախությունը պահպանելու վճռականություն: Հոները ևս չկարողացան օգնել հայերին, քանի որ Հազկերտը փակել տվեց Շորա լեռնանցքը, որտեղից մրանք պետք է անցնեին Աղվանք և Հայաստան: Ուստի հայերն ապավինեցին սեփական ուժերին: Նրանց համար հանուն հավատի մահատակվելը հավասարազոր էր սրբանալուն: Հետևաբար ժողովրդական ընդվզումը տոգորվեց մարտիրոսագրության շնչով:

Ուխտագանց Վասակ մարզպանին հաջողվեց պառակտել շարժումը: Հոգևոր դասը եռանդուն պայքար ծավալեց Վասակի ու մրա կուսակիցների դեմ: Հոգևորականները խաչով ու Ավետարանով շրջում էին ժողովրդի մեջ՝ բարձրացնելով մրա մարտական կոռովը: Եկեղեցու միջոցով Աղվանքի համադավան ժողովուրդն ուխտակից եղավ հայերին և մրանց օգնությամբ ապստամբության դրոշ պարզեց (վրացիները չեզոք մնացին): Վարդան Մամիկոնյանը, ինչպես հավաստում են Եղիշեն և Փարպեցին, Հայոց Եկեղեցուց բացի ուրիշ հեղինակություն չէր ճանաչում¹¹: Հարկ

⁸ Ղազար Փարպեցի, II, ԼԱ, էջ 59-60:

⁹ Նույն տեղում, II, ԼԲ, էջ 61-62:

¹⁰ C. Sanspeur, La neutralité de Byzance face à l'insurrection Arménienne contre la Perse (450). "Revue des Etudes Arméniennes", t. 16 (1982), p. 152-153.

¹¹ Հ. Ք. Արմենի կարծիքով, Վարդանը Եկեղեցու հյուսիս և ամսոս կամակատարն էր (Հ. Ք. Արմեն,

է նշել, որ Վարդանը և մրա զորականներն առաջին հերթին հոգևոր մարտիկներ էին, որոնց համար հավատը և քաղաքական ազատությունը համանշանակ իրողություններ էին: Այս հանգամանքը մեծապես մերձեցնում էր Վարդանին ու հոգևոր դասին՝ առաջին հերթին, իհարկե, գաղափարական զինակցությամբ:

Վասակ մարգարանին հաջողվեց իր կողմը գրավել որոշ հոգևորականների, որոնց միջոցով նա փորձեց ժողովրդին ետ պահել ապստամբությունից: Սակայն մրա ջանքերը չտվեցին սպասված արդյունքները. ժողովուրդը, համուն քրիստոնեական հավատի, առանց երկմտելու, նետվեց պայքարի դաշտ՝ վաստակելով անմահության դասին:

Հայ ժողովրդի վճռականությունը սթափեցրեց պարսիկներին: Անգամ հայերին կրոնափոխելու առաքելությամբ Հայաստան ժամանած պարսիկ մոգպետը, ակամատես լինելով հայերի անզիջում դիրքավորմանը, հասկացավ, որ հնարավոր չէ բռնաճալ մրանց կամքին: Եղիշեի վկայությամբ, նա մույնը հաղորդեց նաև Հագկերտ թագավորին՝ ի մասնավորի շեշտելով, որ «չէ հնար օրինացս մոգութեան ի Հայս առնուլ զհաստատութիւն»¹²:

Հայ Առաքելական Եկեղեցու սպասավորները Ավարայրի ճակատամարտի մախթեին եռանդուն ու նպատակալաց ջանքերով շարունակեցին մկրագործել ժողովրդի հերոսական պոռթկումը՝ նպատակի սրբասուրբ նշանաբան դարձնելով մարտիրոսական մահվամբ հաղթանակը քրիստոնեական կրոնի խավարածին ախտյանի դեմ: Հայրենի հավատի համար նահատակվելը դարձավ ազատագրական ոգորումների գաղափարական գործել խթանը՝ ժողովրդին ոգեկոչելով անձնագոհության:

Համաձայն Եղիշեի վկայության, Ավարայրի ճակատամարտից առաջ ուխտապահների գործը պատկառելի քանակ ուներ (66 հազար)¹³: Ըստ էության Վարդանի գործը զինավառված ժողովուրդն էր, որը, թողած խաղաղավետ զբաղմունքը, զենք էր վերցրել իր պատիվն ու հավատը պաշտպանելու համար: Վասակի կողմնակիցների թիվն անհամեմատ քիչ էր: Համաձայն Ղազար Փարպեցու վկայության, Ավարայրի ճակատամարտի ժամանակ պարսիկներին զորակցում էին «ղակիշ գնդին Սիւնի գօրուն եւ այլ գօրաւոր արանց», որոնց դեմ Վարդանն ուղղեց իր գլխավորած ձախ գորաթևի գրոհը¹⁴:

Մարգարանը և սպարապետը, Լոս Անճելլոս, 1952, էջ 43): Սակայն Վարդանի և Եկեղեցու համադաշն գործելակերպը վկայությունն է սրբազան պատերազմում Եկեղեցուն զորակցելու Վարդանի ուխտանվեր նպատակադրման, որը բխում էր գորավարի քաղաքական և հոգևոր հավատամքից:

¹² Եղիշե, էջ 59:

¹³ Համոզիչ չէ Հ. Ք. Արմենի կարծիքը, ըստ որի Ավարայրում ուխտապահների գործի թիվը հազիվ հասնում էր ինը հազարի (տե՛ս Հ. Ք. Արմեն, նշվ. աշխ., էջ 242):

¹⁴ Ղազար Փարպեցի, II, ԼԹ, էջ 72:

Հոգևորականները հարածամյա քարոզչությամբ հայ ուսմիկներին խրախուսում, մղում էին քրիստոնեական հավատի համար սրբազան պատերազմի դաշտ՝ ազատագրական ոգորումին հաղորդելով ման բռնության, ապօրինության և կեղեքումների դեմ մղվող պայքարի բնույթ։ Բնորոշ են այն խոսքերը, որ Եղիշեն դնում է Ղևոնդ երեցի շուրթերին։ Վերջինս, Հովսեփ Կաթողիկոսի և ուրիշ հոգևոր հայրերի հրամանով, Ավարայրի դուրացանարտին մախորդած գիշերը զորականների առաջ ելույթ ունենալով ասաց, որ Քրիստոս «մահվամբ իր անձը զոհաբերեց մեր մեղքերի համար և մեզ արդարացրեց հույժ ծանր դատապարտությունից։ Ուստի մենք պետք է մահվամբ մեր անձերը զոհենք համուն մրա անմահ զորության...»:

Այնուհետև Ղևոնդը կոչ արեց՝ վեր կանգնել երկրային ախտածին գայթակղություններից։ «Եթե,- ասաց մա,- մաչելու լինենք դեպի ցած՝ երկիր, այն կտեսնենք լի ամեն տեսակ ապականություններով, սրբապղծություններով։ Քանզի ի՞նչ աղետալի գործեր ասես, որ չեն կատարվում այս ախտավոր երկրաբնակների մեջ. աղքատների թշվառություններ և մրանք բազում տառապանքներ, հարկահանների գործած ծանր մեղություններ, բռնարկու ընկերների կողմից զրկանք ու խոշտանգում... տառածամ հիվանդությունները և մահառիթ ցավեր շարունակ տանջում են մարդկանց. անդադար վրա են հասնում երկյուղ օտարներից և արհավիրք մերսից. ժամանակից վաղ մահ են տեսնում, բայց չեն գտնում... Այս անցավոր կյանքը փափկակյաց ուրախությամբ անցկացնող և հարստության հասածները մեծամտաբար հպարտանում են այս աշխարհի սնամեջ գործերով։ Հենց մրանք են, որ կուրացած լինելով չեն տեսնում ճշմարիտ կյանքը»¹⁵:

Անարդարությունների դեմ պայքարելու վճռականությամբ, շարունակեց արիական երեցը, այսօր «եպիսկոպոսը եւ երիցունք եւ սարկաւագունք, սաղմոսերգողք եւ գրակարդացք իւրաքանչիւր կարգեալ կանոնա՝ իբրեւ վառեալք զինու եւ պատրաստեալք ի պատերազմ, կամին ընդ ձեզ յարձակել հարկանել զթշմաւիսն ճշմարտութեան»¹⁶: Հոգևոր դասը համակված էր անհուն աստվածությամբ քրիստոնեական հավատի մոլեկրոն ախտյանների մկատմամբ։ Հանուն սրբասուրբ ուխտի, մրանք պատրաստ էին մահատակության ու ամեն տեսակ զրկանքների, խոշտանգումների։ Ղազար Փարպեցին գրում է, որ Ավարայրի դաշտում Հովսեփ Կաթողիկոսն ու Ղևոնդ երեցը հայոց ազատամարտիկներին, մախարարներին խրախուսում, խրատում, զորացնում էին «հոգևոր բանիք»¹⁷: Մարտից առաջ Վարդան զորավարը մույնպես հոգևոր խրախուսանքով ոգեպնդեց զորքին՝ խոսքերը համեմելով սուրբ-

¹⁵ Եղիշեն, էջ 111-112:

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 113:

¹⁷ Ղազար Փարպեցի, II, ԼԸ, էջ 71:

գրական իմաստահեղ դարձվածներով: Ընդամիսն մա իրենց գորառաջնորդ համարեց Աստուծոն¹⁸:

Ավարայրի ճակատամարտին մասնակցում էր հայ եկեղեցականների մի մասը: Սակայն դա հիմք չի տալիս կարծելու, թե հոգևորականների մնացած մասն անխտիր հավատ է ընծայել Վասակի այն պնդմանը, որ Հազկերտը ներման հրովարտակ է արձակել հայ ապստամբների նկատմամբ¹⁹: Հարկ է նկատի առնել այն ծանրակշիռ հանգամանքը, որ հայ ժողովրդի համար բախտորոշ այդ պահին թիկունքում մնացած հոգևորականներն ուխտանվեր առաքելություն էին կատարում բնակչության մեջ: Ժողովուրդը, ավելի քան երբևէ, կարոտ էր հուսադրող ու սիրտփչ խոսքի, որը նրան էին մատուցում եկեղեցականները: Ի դեմս նրանց, մա տեսնում էր իր հույսի ու հավատքի ավետաբերներին: Հոգևորականների հոգեշահ խոսքը լիցքավորում էր ժողովրդին, օգնում նրան՝ վերստանալու իր կորուվը, դիմակայելու սպասվող արհավիրքներին:

Հոգևորականներն իրենց գործունեությունը շարունակեցին մաև Ավարայրի ճակատամարտից հետո, երբ Հայոց աշխարհում մոլեգնում էին սասանյան զորայիններն ու նրանց գործակցող վասակյանները: Ուխտապահ զորքն ստիպված էր ցրվել երկրում և, ամրանալով անմատույց տեղերում, շարունակել դիմադրությունը: Խաղտիք աշխարհում, Ծորոխի հովտում ամրացած հայ զորայիններն ու նրանց ապավինած փախստականները, Հմայակ Մամիկոնյանի (Վարդանի եղբոր) առաջնորդությամբ, ենթարկվեցին պարսից զորքի հարձակմանը և ստիպված անցան մոտակա Տայք մահանգ, որտեղ թշնամին այրեց մի քանի եկեղեցի: Այդ վայրագությունը խիստ խոցեց հայ ռազմիկներին, որոնք խոյացան ոսոխի վրա՝ ջախջախելով նրան: Այդ մարտում մահատակվեց մաև Հմայակ Մամիկոնյանը²⁰: Պարսիկներին համառ դիմադրություն ցույց տվեցին մաև Հայոց Միջնաշխարհում ամրացած մարտիկները, որոնք, համաձայն Եղիշեի վկայության, «միայն մի բան էին խնդրում Աստծուց, որ չտեսնեն սուրբ եկեղեցիների ավերվելը»: Նրանք ամրացան Բարձր Հայքի Կապույտ լեռների ամրոցներում և պարտության մատնեցին պարսիկներին: Արշեն քահանան փորձեց համոզել Վասակին ու պարսիկ զորապետին՝ վերջ տալու կռիվներին, բայց վերջիններս չամսացին նրան և, կապանքների մեջ դնելով Արշենին, տարան գերության²¹: Թշնամիներին դիմակայողների մեջ էին մաև Հովսեփ

¹⁸ Եղիշե, էջ 103:

¹⁹ Նման կարծիքի է խ. Վեմյանը (տե՛ս խ. Վեմյան, Վասակ Այուդի պատմական գնահատության ջուրը («Տեղեկագիր ՀԽՍՀ ԳԱ/հաս. գիտութ.», 1965, մո. 1, էջ 52):

²⁰ Ղազար Փարպեցի, II, ԽԱ, էջ 73-74, Եղիշե, էջ 127:

²¹ Եղիշե, էջ 126-127:

կաթողիկոսն ու Ղևոնդ երեցը, որոնք բռնվեցին, ապա պարսիկ զորապետի հրամանով զանահարկվեցին և բանտարկվեցին²²:

Սակայն Հազկերտ Բ-ն ստիպված էր տեղի տալ: Նա Հայաստանի մարզպանի պաշտոնից ազատեց Վասակին՝ փոխարենը մշահակելով Ատորոմի գոյն, որին Ղազար Փարպեցին հիշում է իբրև հայաստանցի՝ Արշակյան տոհմաճյուղի, ըստ երևույթի մկատի առնելով մրա Արշակունի ծագումը²³: Արյաց արքան մորընծա մարզպանին պատվիրեց հանդուրժող լինել հայերի հանդեպ, «սիրով մուսնել, եւ զպաշտօն քրիստոնէութեանն համարձակապէս ունել ամենեցուն»: Հայաստանից հանվեցին պարսկական զորագնդերը: Նոր մարզպանը «բազում թուղթս խաղաղութեան» ուղարկեց Հայոց աշխարհի զանազան կողմեր՝ խոստանալով «շնորհել ամենեցուն զկարգ քրիստոնէութեան»²⁴: Սակայն ազատագրական պատերազմին գործուն մասնակցություն ցուցաբերած հոգևորականները չխոսափեցին անագորույն մահավճույց: Ըստ Եղիշեի, Ատորոմի գոյն մարզպանը փութապես իր մոտ բերելով Հովսեփ Կաթողիկոսին, Ղևոնդ երեցին և ուրիշ եկեղեցական այրերի, քննության ենթարկեց մրանց, ապա ուղարկեց սասանյանների ձմեռային զահանգիստ՝ Տիգրան քաղաք²⁵: Միմյուրեւ Ղազար Փարպեցին գրում է, որ շնորհագրկված Վասակ Սյունեցին էր կալանել եկեղեցականներին և հանձնել պարսիկ զորապետներին՝ Խոզեստան մահաճի տաժանավայր տանելու համար²⁶: Գուցե այդ կերպ մահաճում էր սիրաշահել արյաց արքային: Եղիշեն գրում է, որ Արտաշատում պարսիկ մոգերի հիմնած կրակատուն ավերող Սամուել և Աբրահամ երեցները կալանվեցին դեռևս սմախորհուրդ հույներով օրորվող Վասակի կողմից, և ապա Ատորոմի գոյն մարզպանը մրանց ուղարկեց Տիգրան²⁷:

Կալանակյաց հայ հոգևորականներին Տիգրանում մախ ենթարկեցին դաժան տանջաքննության, ապա Հազկերտ արքայի հրամանով թագավորական ատյանում մրա ներկայությամբ կայացած դատաքննության ժամանակ վճիռ հանվեց տարաբախտ եկեղեցականների մկատմամբ: Մեծ ատյանում քննվեցին մահ մեղապարտ համարվող մախարարները, ինչպես և Վասակ Սյունեցին, որին մեղադրեցին Արշավիր Կամսարականը և պարսկերենի մեջ քաջագիտակ Ռշտունյաց Սահակ եպիսկոպոսը²⁸: Արքունի դատարանը ապստամբության կազմակերպման մեջ մեղա-

²² Նույն տեղում, էջ 123-124: Ըստ Ղազար Փարպեցու, մրանց կալանել էր Վասակ Սյունեցին (Ղազար Փարպեցի, II, խԲ, էջ 76):

²³ С. Т. Еремян, Народно-освободительная борьба армян против персов в 450-451 гг. ("Вестник Древней истории", 1951, № 4, с. 60).

²⁴ Ղազար Փարպեցի, II, խ, էջ 73:

²⁵ Եղիշեն, էջ 128-129:

²⁶ Ղազար Փարպեցի, II, խԲ, էջ 75-76:.

²⁷ Եղիշեն, էջ 129-130:

²⁸ Ղազար Փարպեցի, II, խԵ, էջ 82-84, Եղիշեն, էջ 134-135:

վոր ճանաչեց վեց հոգևորականների՝ Հովսեփ Կաթողիկոսին, Ղևոնդ երեցին, Սահակ եպիսկոպոսին ու երեք այլ եկեղեցականների: Բոլորի մկատմամբ մահվան վճիռ կայացվեց, որն ի կատար ածվեց Ապար աշխարհում (Խորասան), Ռևան գյուղի մոտ, Հազկերտ Բ-ի գահակալման 16-րդ տարում (իմա՝ 454 թ. օգոստոսի 5-ին): Մահապատժից առաջ տաժանալլուկ հոգևոր այրերին փորձեցին համոզել ուրանալու հավատը՝ արյաց տիրակալի անուցից խոստանալով մեռում շնորհել, սակայն մրանք արիաբար մերժեցին այդ առաջարկը՝ չերկնջելով մահաբեր սրից: Առաջինը սրատվեց Սահակ եպիսկոպոսը, ապա մյուս երանելիները²⁹:

Հայ Առաքելական Եկեղեցին արժանին հատուցեց լուսահոգի այրերի սխրանքի դիմաց: Փառազուն հոգևորականների՝ Ղևոնդյանց մահատակների սուրբ հիշատակը մա տոնում է ամեն տարի, Բուն Բարեկենդանին մախորդող շաբաթվա երեքշաբթի օրը, որից երկու օր հետո (հինգշաբթի) Վարդանանց մահատակների հիշատակի օրն է:

450-451 թթ. հայ հոգևորականները ոգևոտեցին և առաջնորդեցին ժողովրդին՝ հավատարիմ մնալով Սահակ-Մաշտոցյան ավանդներին: Նրանց շնորհիվ ազատագրական պատերազմում հայ ժողովուրդը տարավ հոգևոր, բարոյական հաղթանակ և, հակառակ քաղաքական հողմերին, պահպանեց իր մշակույթը, կրոնը, ազգային դիմագիծն ու մերժեց ինքնավարությունը: Ամհավասար պայքարում Հայ Եկեղեցին կոփեց Հայոց ոգու հաղթանակը խավարակոտ բռնության մկատմամբ:

²⁹ Եղիշե, էջ 169-171, Ղազար Փարպեցի, II, ԾԵ, էջ 97-98: Եղիշեն սպանվածների թվում հիշում է մահ երկու այլ այրերի, որոնք սրի քաշվեցին վատգես զավառում (Խորասանից արևելք), և Թաթևի եպիսկոպոսին՝ մահատակված Միջագետքում (տե՛ս Եղիշե, էջ 171):